

A. J. P. TAYLOR: HABSBUŠKA MONARHIJA 1809—1918, Znanje, Zagreb 1990.

Valjalo bi pretpostaviti kako knjiga o povijesti Habsburške Monarhije iz pera poznatog stranog historičara mora izazvati nepodijeljeno oduševljenje domaćih stručnih krugova. Nažalost, usuđujem se reći kako mi se čini da netom prevedena knjiga britanskog povjesničara Allana Johna Percivala Taylora neće naići na takvu recepciju u hrvatskih historičara. Kako opravdati taj, na prvi pogled, težak navod? Ponajprije činjenicom da se radi o sada već ponešto zastarjeloj knjizi, premda u svoje vrijeme iznimno aktualnoj, objavljenoj prije gotovo pola stoljeća (prvo izdanje objavljeno je 1941, a pred nama je drugo, dopunjeno i prerađeno izdanje iz 1948; usput rečeno, knjiga je prevedena na slovenski još davne 1956!).

Naravno, svaka znanstveno utemeljena knjiga o Monarhiji vrijedna je našoj historiografiji i u tom pogledu Taylorovo djelo je svakako moralo biti prevedeno. Ipak, teško se suzdržati od iskaza kako je taj prijevod trebao biti tiskan još prije barem dvadesetak godina. Argument kojim bi se moglo pravdati izdavanje Taylorove knjige upravo je i glavni protivni razlog. Naime, Taylor obuhvaća u nas deficitarno područje jer nam nedostaje sintetičkih pregleda povijesti Habsburške Monarhije, no upravo stoga prazninu nije preporučljivo pokriti knjigom objavljenom davne 1948. i punom netočnih podataka o povijesti južnoslavenskih naroda u Monarhiji. Taylorovo djelo svojim naslovom zacijelo će privući pažnju ne samo znanstvenika društvenih disciplina kojima je takav povijesni pregled potreban već i širi krug čitalaca pogotovo s obzirom na recentno oživljavanje srednjoevropske tematike. Valja pretpostaviti kako ni svi znanstvenici, osim historičara, a kamoli prosječni čitatelji neće moći uočiti sve činjenične netočnosti Taylorove knjige akceptirajući i možda dalje reproducirajući taj lanac netočnih navoda.

Pogledajmo poblize predmet Taylorova izučavanja. Knjiga obuhvaća razdoblje od 1809. do 1918, a kronološki izbor 1809. godine Taylor pravda time što je upravo tada Austrija začela svoju historijsku misiju 19. stoljeća postavši evropskom potrebom kao brana nastajanju univerzalne države koja bi obuhvatila sve Nijemce; 1809. obilježena je i dolaskom Clemensa von Metternicha na mjesto ministra vanjskih poslova a taj jaki čovjek Carstva dat će svoj pečat ne samo razdoblju tzv. starog ili Metternichova apsolutizma do 1835. već i predožujskom razdoblju 1835—48.

Kakvu povijest zapravo razmatra historičar Habsburške Monarhije? Na to pitanje Taylor odgovara kako se dobrim dijelom u 19. stoljeću radi o povijesti nerazvijenog carstva (danas bismo rekli: u evropskim razmjerima o poluperiferiji) obilježena postojanjem čvrstih seljačkih zajednica i očuvanim integritetom i nedodirljivosti krupnog plemstva. Taylor tvrdi kako su reforme Marije Terezije, a napose Josipa II zabranom povećavanja vlastelinske na račun seljačke zemlje očuvale seoske kolektivite i u nastupajućem periodu, što je pogodovalo magnatima jer su tako mogli iskoristiti razvoj novčane privrede i krenuti putem agrarnog kapitalizma. Takav proces otežavao je razvoj urbanizacije i industrijske revolucije a revolucionarna previranja 1848—49. u Monarhiji rezultat su upravo te odsutnosti industrijalizacije. Stoga nije čudno što u daljem tekstu Taylor često navodi kao oporbene tradicionalni plemićki i inovacijski seljački nacionalizam. U vezi s tezom o koristima koje krupno plemstvo polučuje iz razvoja novčane privrede valja podsjetiti na općeprihvaćenu postavku o refeudalizaciji, tj. drugom

kmctstvu koje se javlja u zemljama istočno od Labe što ujedno znači da vlastela preferiraju ne toliko novčanu rentu koliko tlaku nastojeći sve više iskorištavati seljačku radnu snagu za obradu dominikala i intenzivnije se uključiti u trgovinu poljoprivrednim proizvodima. Nadalje, u kritički rakurs valja uzeti i oporbe poput tradicionalnog plemićkog i inovacijskog seljačkog nacionalizma. Što je s građanstvom? Može se govoriti o nerazvijenosti građanstva u Habsburškoj Monarhiji, posebice u njezinim najzaostalijim dijelovima, no ne bi smjelo biti spornim kako moderno građanstvo ipak u pravilu biva nosiocem nove koncepcije nacionalnog. Taj se problem postavlja i u svezi s koncepcijom o vladajućim (Nijemci, Talijani, Poljaci) i podređenim narodima Monarhije (Slaveni osim Poljaka, Rumunji) koju Taylor prihvaća, jer je očito da je rastući njemački nacionalizam itekako i (sitno)građanski profiliran. Dakako, nije mi namjera tvrditi kako Taylor odbacuje građanski nacionalizam u korist plemićkog ili seljačkog, nego mi se čini kako ga mjestimice možda i nehotimično marginalizira ili nedovoljno kronološki precizno određuje te različite nacionalizme. Pokazat ću to na primjeru hrvatskog prostora za koji Taylor implicira da gotovo do 70-ih godina 19. stoljeća ne poznaje političare ili javne djelatnike iz građanskih slojeva koji bi utjecali na oblikovanje hrvatske politike. Tako Taylor piše kako je tek 70-ih godina hrvatska inteligencija dala nacionalnu politiku koja nije bila tako sterilna kao zahtjevi za historijskim pravima što su ih postavljali »sitni plemići i umirovljeni oficiri, od kojih se dotad sastojao 'hrvatski narod'« a za čelnika tog pokreta postavlja J. J. Strossmayera (str. 234). Što reći o takvoj interpretaciji? Činjenica da je Hrvatska bila zaostala agrarna zemlja s posljedičnom zakasnelom preobrazbom staleškog građanstva u modernu građansku klasu ne znači i da do 70-ih godina 19. stoljeća građanstvo nije imalo javnog utjecaja. Takvoj tvrdnji nasuprot stoji sudjelovanje građanske inteligencije u previranjima 1848—49, a da i ne spominjemo Ivana Mažuranića koji je 60-ih godina bio na čelu Hrvatske dvorske kancelarije. Stoga postavka kako hrvatsko građanstvo tek 70-ih godina stupa na scenu javnog djelovanja prihvaćajući jugoslavensku ideologiju J. J. Strossmayera (M. Gross je pokazala da je F. Rački još 50-ih godina oblikovao temeljne elemente te ideologije; dakako, Taylor to nije mogao znati, no ostaje činjenica da je neozbiljno prikazati pojedinca kao jedinog tvorca i propagatora jugoslavenske ideologije) i postajući integralnim Jugoslavenima (?) ne može biti drugo do izrazom nepoznavanja materije kao i teza da sitno plemstvo i oficiri do zadnje trećine 19. stoljeća obilježavaju hrvatsku politiku pozivanjem na historijska prava jer je poznato kako se tradicija državnog i historijskog prava u 19. st. postupno nadopunjavala i pozivanjem na prirodno pravo, a to prožimanje očito je 1848—49. što se dađe pratiti u onodobnom liberalnom tisku. Ovaj primjer ujedno je i ogled ne osobito spretnog Taylorova snalaženja na socijalno-historijskom području. Na primjeru Hrvatske pokazao je opasnosti olakog poopćavanja; dok moderno produktivno građanstvo u Hrvatskoj doista i nije zamjetno prije 60-ih godina, to se ne može reći i za građansku inteligenciju.

Ne bih ipak željela ostaviti dojam kako je Taylorova knjiga posve nekvalitetno i površno djelo jer je ona koristan pregled onom čitatelju koji ima dovoljno znanja da kritički ocijeni iznesene postavke. Mislim da je propust izdavača što knjiga nije opremljena kritičkim bilješkama koje je mogao napisati pisac pogovora, poznati historičar i dobar poznavalac ove tematike Drago Rokсандić. U metodološkom pogledu knjiga ima prednosti mada se radi većma o političkoj povijesti pa bi se kao temeljne odrednice Taylorova djela mogle navesti nacije, dinastija, politika. Iako se Taylor tek povremeno upušta u socijalno-historijska razmatranja, njegov pristup Habsburškoj Monarhiji osebujan je i još uvijek privlačan jer autor pokušava makar sumarno predočiti povijesni pluralitet Monarhije. Možda je Taylorova prednost što nije opterećen nacionalnim hipotekama naroda koji su nekad bili u sastavu Monarhije pa ne daje prednost nijednoj strani

višenacionalnog kaleidoskopa. Ipak, ta izvorna neopterećenost nije uvijek rezultirala i prikazivanjem rečenog pluraliteta na primjereno složen način te stoga autor često pojednostavnjuje i olako generalizira. Doduše, možda će se prosječnom čitatelju i svidjeti Taylorov stil koji nije tipičan za historiografiju jer je ležeran pa se knjiga vrlo lako i brzo čita. Čak bi se moglo reći da se ponegdje slobodom i širinom interpretacije Taylor približio historijskom eseju, no taj naziv ipak nije zaslužio zbog bitne razlike između simplifikacija i interpretativnog poopćavanja a čini mi se kako se Taylor odviše bavio prvima. Taylor se odviše upušta u, historiografskom tekstu neprimjerene, fraze i ocjene. Navest ću samo neke: Mađarski nacionalizam nije mogao dati »čovjeka plemenite duše« poput Strossmayera (239); »Hrvati su prezirali barbarske Srbe i njihov balkanski mentalitet, a zapravo, srpski su intelektualci stjecali kulturu izravno iz Pariza, dok su je Hrvati primali izopačenu i ogrubjelu njemačkim kanalima« (235); za Slovence kaže kako im kultura nije bila na visokoj razini te da su imali zajedno s Malorusima »najslabiju prošlost« u Monarhiji (248), vjerojatno ciljajući na nemogućnost pozivanja na historijska prava. Ponegdje se Taylor upušta u uvijek nezahvalne historijske spekulacije, primjerice kako su Turci zapravo spasili Habsburgovce jer da nije bilo njih, Habsburgovci bi pokušali zavladatai cijelim njemačkim prostorom što bi ih odvelo u propast (15—16).

Mislim da bi valjalo detaljniju pažnju obratiti nekim grubim činjeničnim ali i interpretativnim pogreškama koje se odnose na južnoslavenski prostor. Vrlo groteskno zvuči teza kako je granični položaj prema Turskoj uvjetovao tradiciju vojne službe hrvatskog plemstva a time i njegovu nepodijeljenu odanost dinastiji. Tu je, prema Tayloru, i izvoriste neuspjeha hrvatske politike — naime hrvatsko plemstvo bilo je »manje okretno« od ugarskog a kako je aktivnim oficirima suđeno da budu nespreni političari, hrvatsko plemstvo napušteno je na kraju i od samog hrvatskog naroda (37—38). Posebno se Taylor okomio na Jelačića, habsburškog generala (!) koji se navodno 1848—49. ponašao poput njemačke buržoazije — lišen carske milosti postao je južnoslavenski nacionalist; čim ju je ponovo stekao, odrekao se nacionalnog načela i vratio na historijska prava (83). Takve tvrdnje ne treba detaljnije opovrgavati jer je hrvatska historiografija odavna donijela drugačije zaključke; uzgred bi valjalo u svezi s Jelačićem, koji nije bio ni tipični konzervativac staroga kova ni liberal, napomenuti kako bi bilo zanimljivo interpretirati upravo njegov vojnički profil istraživačkim pitanjem da li se doista radi o tradicionalnom oficiru starog tipa ili su već bili očiti pomaci ka novom u časničkom koru Hrvatske.

Ostajući na istoj interpretativnoj crti Taylor tvrdi kako su se Hrvati 1848. borili samo za historijska prava, a ne i nacionalnu slobodu, a hrvatsko plemstvo prevareno od vladara nije znalo smisliti nikakvu novu politiku. Taylor zatim piše da je Hrvatskim saborom dominirala Stranka prava, klerikalna, konzervativna i prohabsburška (?), određena starim snovima o srednjovjekovnim pravima i nacionalizmom u odnosu na Srbe osobito nakon uključenja Vojne krajine u Hrvatsku 1868. (?).

Ukratko ću još navesti niz manjih ili većih netočnosti: Hrvatski sabor je 1848. prekinuo odnose s Ugarskom (83), Hrvatsko-srpska koalicija raspala se izbijanjem prvog svjetskog rata (295), u Hrvatskom saboru 29. X. 1918. prevladavali su »čisti pravaši« (309); Trumbić je predstavljen kao jugoslavenski prvak iz Dalmacije (307) a Čista stranka prava kao »maloplemička« (259). Za Slovence se Taylor potrudio napisati da im zahtjevi nisu išli dalje od srednje škole te da su se zadovoljavali sitnim pokrajinskim namještenjima, dok su slovenski prvaci Koruške i Štajerske potkupljivani položajima u Kranjskoj (248). Za Hrvate je još dodao kako nakon sloma Monarhije nitko nije želio restauraciju Habsburgovaca osim Hrvata i Slovaka (319). U pogledu ove posljednje tvrdnje valjalo bi upozoriti i na pre-

jednostavnu tvrdnju o Južnim Slavenima kao najupornijim braniteljima Monarhije a Nijemcima kao njezinim najljućim protivnicima. Doduše, Taylor zapravo ne kaže kako to tvrdi Drago Rokсандić (348) da su Nijemci najopasniji neprijatelji Monarhije već samo, s pravom, ističe tezu o dvojnosti lojalnosti austrijskih Nijemaca od trenutka kada se postavilo pitanje stvaranja jedinstvene njemačke države što je otvorilo mogućnost zbacivanja Habsburgovaca u korist njemačkog ujedinjenja. Međutim od poraza 1866. austrijski Nijemci lišeni su mogućnosti pripadnosti jedinstvenoj nacionalnoj državi, a raspad Monarhije mada probitačan u pogledu nacionalnog ujedinjenja, donio bi im i gubitak povlastica koje su uživali u njoj. Zato su u recentnoj historiografiji prisutne interpretacije o nepoklapanju države i nacije za njemačko stanovništvo Monarhije i posljedičnoj krizi njemačkog identiteta, ali uz naglasak i na povlaštenom ekonomsko-političkom položaju Nijemaca u Monarhiji što je tekovina koju oni nisu tek tako niti mogli niti željeti odbaciti.

U vezi s južnoslavenskom odanošću Monarhiji valjalo bi naglasiti kako se često zanemaruje evolutivnost samog koncepta federacije, kao i razlike između austroslavizma i jugoslavenske ideologije. Mislím da se svakako možemo složiti s uglednim austrijskim historičarem Petrom Urbanitschem koji smatra kako je s jedne strane centralizam u Monarhiji sve više oblikovan po željama Nijemaca i Mađara, dok su s druge strane, pod plaštom historijskog i državnog prava, politički aktivni djelatnici među Slavenima zahtijevali federativnu preobrazbu Monarhije u kojoj bi ostvarili svoje nacionalne interese. Cjelovitost Monarhije nije se mogla unedogled nametati Slavenima nauštrb nacionalnog razvoja a Južni Slaveni nisu nužno prirodnim braniteljima Monarhije, samo što njihove nacionalne aspiracije nisu bile u ravnovjesju s političkom težinom i utjecajem. Zato se dvor i mogao nagoditi s Mađarima i težiti kompromisu s Česima.

Zaključno bi se moglo zapitati je li Habsburšku Monarhiju doista moguće promatrati kao neku vrst neuspjela i polovična Paretova optimuma — cjeline u kojoj postoji takva ravnoteža interesa da nije moguće zadovoljiti interes jednih, a da se ne naškodi drugima. Monarhija je ostvarila samo potonji dio optimuma jer više nije bilo moguće zadovoljiti interes i zahtjeve bilo kojeg naroda, a da se ne dirne u položaj drugog, no istinska ravnoteža interesa na razini cijele Monarhije teško da je za njene narode ikada i postojala. Uistinu, valjalo bi se zapitati koji je sklop uzroka slomio Monarhiju — nacionalno-politički ili socijalno-ekonomski? Bi li se, gotovo na tragu Krlježe, moglo tvrditi kako je Monarhija bila za prilagodbu i preobrazbu nesposobna i zastarjela tvorevina u kojoj su povlastice još uvijek dobrim dijelom uživali pripadnici plemićko-oficirske elite ili se radilo o ipak solidnoj društveno-ekonomskoj podlozi no temeljito raščlanjenoj političko-nacionalnim silnicama? Taylor implicite upućuje na drugo rješenje.

Na kraju bih željela istaknuti kako sam se usredotočila na iznošenje kritičkih opaski o knjizi, ne želeći prepričavati stručnim krugovima ionako dobro poznat sadržaj ovog djela. Nije mi pritom bila namjera ocrniti Taylorovu ipak korisnu i poticajnu knjigu. Da bih pokazala živost i povremenu širinu autorove interpretacije, navest ću ponešto proročanski završetak u kojem Taylor, u maniri historijskog eseja predstavlja Tita kao posljednjeg Habsburgovca, višenarodnog vođu sposobnog da pojedinim narodima dade autonomiju obuzdavajući nacionalne netrpeljivosti. Uspon ka novoj komunističkoj vlasti nije se više legitimirao pripadnošću vladajućem narodu već anacionalnoj ideji. Tako je Tito, sretnije ruke od Habsburgovaca, uspio naći svoju ideju. No, pronicavo dodaje Taylor, samo vrijeme može pokazati hoće li socijalna revolucija i ekonomski razvoj ublažiti nacionalne suprotnosti i hoće li nova ideologija — marksizam, postvariti zajedništvo srednje Evrope. Doista pravo pitanje u pravo vrijeme.

Iskra Iveljić

H I S T O R I J S K I  
Z B O R N I K

**IZDAVAČ:** Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR  
Mirjana GROSS, Zagreb  
Ivan KAMPUŠ, Zagreb  
Tomislav RAUKAR, Zagreb  
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK  
Ivan KAMPUS

LEKTOR I KOREKTOR  
Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:  
Savez povijesnih društava Hrvatske  
Historijski zbornik  
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šalžite na adresu:  
Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, za Historijski zbornik  
Zagreb, Ul. Đure Salaja 3

Cijena ovog broja iznosi 450 d

Izdavanje časopisa sufinancira

Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad Hrvatske

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — ožujak 1991.